

Nem értem, mi történik. Csak visz előre, folyamatosan izgat a szöveg, a folyása, hogy leveti, fel se veszi a konvenciókat, már a cím megfog, aztán másról szól a vers, vagy ez sem biztos, nem tudom, miről szól a vers, laza

88 Makáry Sebestyén

TÖBBET LÁT, MINT AMENNYIT ELVESZT

John Ashbery: *Önarckép*

konvex tükörben

vagy éppen megmagyarázhatatlan kapcsolások, és ha számít az ilyesmi, valaki a sorok mögött őszintén és meztelenül beszél, de annyira, hogy már az őszinteség nyelvi jelölőit is elvetette, szinte szétesik, annyira csupasza, elemi, hogy ez a valaki kicsoda, kezdek benne biz-

tos lenni, nem John Ashbery, mintha a szövegeknek nem is beszélője, költője lenne, hanem csak szűrődnének át a hangok repedéseken, levelek között vagy valami sűrű szövésű hálón, ami egyszerre éltetője ennek a világnak, élőnek, élettelennek, de gátja is, hogy végül a beszélő teljesen szétdarabolódik, feloldódik, miközben a líra, sőt, líraiság határozottan meg tud maradni, vagy épp ezen átszűrődés révén áll elő.

A konvex tükörben darabjaira esik, torzul minden, az énkép, a narratíva, ami, mint egy fonál, egybekötné az életet – az elbeszélés szabályai szerint. A konvex tükör – a tükörképhez társított elképzeléseinkkel szemben – épp az elbeszélés szabályait, az elbeszélhetőséget, az én(kép)ről alkotott hagyományos elképzeléseinket kezdi ki. A kötet felütése is épp itt kezdődik – a szabályok versus szabadság kérdésénél: „Mindent próbáltam már, és csak némelyik / volt halhatatlan és szabad.” A szerző a tükörbe nézés aktusát teszi fel tétnek, és mindazt, ami ehhez hozzátartozik. Mint amikor a golyóálló mellény feltalálója a saját testén mutatta be annak működését. Ashbery kötetére korszakalkotó műként szokás hivatkozni, mint a posztmodern tapasztalat lírai megszólalására. Viszont a posztmodern tapasztalatok mellett, a kötetet olvasva érződik: az önarckép nem csorbul, „megtarja a szépségideál szigorú méterarányait”. A kötet széttartó mondataiban „az érett reneszánsz összhangzata van jelen”. Olvasva, minden mondatából nyugalom árad. Mintha a tükör torzítása csak „védené, amit hirdet”. Egy helyen kiderül: nem afféle vicc-tükörről, hanem borotválkozótükörről van szó; elmélyült, precíz munkához való. A nyugalomnak a kötetből áradó tiszta tekintetét csak még inkább elmélyíti a borítón elhelyezett, Parmigianino *Önarckép konvex tükörben* című munkájából vett képrészlet, melyen az olvasó felé néző alak – ahogy egyre mélyebben beleássuk magunkat a kötetbe – már „inkább angyal, mint ember”. A kötet nagy verse, mintegy végkifejletként, ennek a képnek az

ekphrasziszát adja. Parmigianino 1524-ben egy borotválkozótüköröt használva festette meg önarcképét egy csiszolt, domború felületre, amelynek azt a torzításokkal együtt látta. Ashbery 1959-ben látta a képet élettársával, a francia író Pierre Martoryval a bécsi Kunsthistorischesben. A költőt megdöbbenhette a látvány. Ekkor már túl volt első kötetén, és az ekortájt írt verseivel, amelyek 1962-ben jelentek meg a *The Tennis Court Oath* című kötetében, alapozta meg az „érthetetlen költő” hírnevét (Krušovszky Dénes zárótanulmánya szerint). Az *Önarckép konvex tükörben* című versének első mondata talán épp a képre néző költő első benyomását rögzíti: a kép valamit „hirdet”. És nem csupán egy posztmodern szempontból érdekes technikát, hanem egy emberibb látásmódot, egy torzult, töredezett, hol elnagyolt, hol hiányos, hol „túl részletes” érzékelést. Ami mellett a tradicionális, lineáris én-narratívák és tükörképek csupán kreatúrák a töredezett érzékelés elemeiből.

A versek beszélője a klasszikusok nyugalmaival állja a tükörben megtorzult tekintetét. Akár egy zsonglőr. Miközben elemeire bomlik benne és körülötte minden, a nyelv kapaszkodóit is alig használva át-sétál a kifeszített kötélén. Vagy mint egy modern Dante: az emberélet útjának felén álló költő nem hátrál ki a nyelv és a számvetés sötétlő erdejéből. Ebben az erdőben történő bolyongásnak lehet megfogalmazása az első vers címe: *Ahogy valakit részegen a postahajóra raknak*, amely cím csak valamely titokzatos úton kapcsolódik a vershez, majd átível a kötetben: mintha a tükörbe nézőt (a költőt, az olvasót) löknék részegen a postahajóra, arra ítélve, hogy ne tudja, hol van, hová tart, és alkoholos álomképeinek tudattalan folyásának legyen kiszolgáltatva. A kezdővers és a nagy, kötetzáró ekphraszisz-vers mintha felelne is egymásnak. A kötet végén váratlanul újra megjelenik az első címben elindított hajó: „ismeretlen lobogó alatt kikötőbe ért”. Amely a kötetbe/tükörbe nézés egyik eredményét is felmutatja: „ismeretlen lobogó” – végül „nem marad / Részted, mely biztosan te vagy”. És „Egyébként csak ülünk egyhelyben, ahova / a szűrt napfény / elér”; míg a kötet zárata: „Behatárolva érzi magát az ember, / Nyomok után kajtatva szűri az áprilisi napfényt / Az adott paraméternek a pusztán csak nyugalmas / Könnyűségében. A kezében nincsen kréta, / Mi egész volt, darabjai hullanak / S már nem tudja, hogy tudta, csak / Itt- ott az emlékezés hideg / Bugyraiban, suttog időtlenül.” A kezdet és a zárlat mintha a kötet kezdő és összegző kerete lenne, a figyelő tekinteté, amely azonban a felrémlő vagy előtűnő részleteknek nem tulajdonít(hat) jelentést. Csupán a káosz rendez el mindent az üres szem tudatlan sarkcsillaga körül. Mintha ez a tükörben megmutatkozó kaotikusság rendezné nemcsak az énképet, hanem az életvezetést is, amely végeredményében majd csak elvéteve hasonlít ahhoz, amit elképzeltünk.

Pedig az önelemzés képeivel, kérdéseivel és nyelvi fordulataival alig találkozhatunk a kötetben. Sokkal inkább csak a szinte véletlenszerű, vagy esetleges képek, laza asszociációk, elkalandozó gondolatok láncolatát kapjuk, majd újra a képekét, hömpölygésüket, ahogy a postahajó a hullámokon imbolyog. A tükörbe nézőnek nyelvi tapasztalata is: nem tudsz a tükörben saját szemedbe nézni. Nincs hova (be)nézned, mert minden csak felszín, a tükörkép meg pláne az. A felszín és a mély felcserélése csupán (nárcisszuszi) illúzió.¹ Aki önismeretre törekszik a tükörképét elemelve, vagy életének felvillanó képein lamentálva, eltéved. Ashbery erdeje: a felszín formáinak kavargása. Nem törekszik megfejtésre. És így van ez a nyelvvel is. „A szavak spekulációk csupán (A latin speculumból, tükörből)”. Jelentésük – amely a mélybe mutatna – bizonytalan. Talán ez a tapasztalat is indikálhatja, hogy a szöveg megbontja a szintaxis és a konvenció rendjét, ami így ellenáll a befogadás és jelentésteremtés hagyományos módjainak. A belenéző számára a szöveg talán ezt tükrözi: nincs „benned” mit megérteni, jelenségek, „felszínek” kaotikusan tükröződő kavalkádja vagy. Talán még ennyi: elég, ha eligazodsz közöttük.

John Ashbery kötetének széttartó sorai váratlanul egy-egy villanássá koncentrálódhatnak, és varázslatos (értelmet meghaladó) megoldásként világitják be a szigorú, de lágy tekintetet, amely már rég nem érezte, hogy többet lát, mint amennyit elveszt.

Mert mi más lenne a líra, ha nem ez, hogy a nyelv titokzatosabb útjain rápillanthatunk arra, amit mondjuk egy világos értekező prózai szöveg soha nem mutathatna meg. Ashbery ráérezett, az érthetőség helyett új logikát kell találnia ahhoz, hogy a nyelvnek erre a másik útjára helyezze a figyelmet. Persze, akiknek ez nem tetszett, már a saját korában is „érhetetlennek” bélyegezték. Ezzel indirekten talán azt állítva, hogy a költészet alapvetően érthető lenne, csak ennek Ashbery költészete ellenáll. Ellenáll a költészet lefokozásának. Krusovszky Dénes a kötethez fűzött tanulmányában Ashberty idézve írja: „végső célja egy olyan vers megalkotása volt, amelyről a kritika képtelen egyáltalán bármit mondani.” Hiszen amibe a kritika vagy az elemzés a maga módszereivel beleáshatja magát, az végső soron varázstalanítható.

Noha a (lineáris) gondolkodás és a nyelv szabályainak, konvencióinak bomlasztása Ashbery költői technikája volt, nem érezhető a manír, a megcsináltság, a túlcsináltság – Ashbery módszere csupán addig lehet zavaró, míg hagyományos elvárásainkat el nem engedjük. Halhatatlan és szabad a kötet logikája szerint talán a szűrt napfény, a bokrok, a fák, az apró, semmis észrevételek, a sirályok röpte („Úgy tűnik érdeklőket, / ahogyan írok”). A sirályokról közbeszűrt megjegyzés is mutatja, valami egészen más logika szervezi a szövegeket, mint amit megszoktunk, és ez talán radikálisan más hozzáállást igényel az olvasáskor is. Többet kellene tanulnunk a sirályoktól. Talán, ahogy

kavarognak fölöttünk. Mert „nehéz figyelemmel kísérni [ahogy foszlik, torzul a tükörkép], mivel / Nincs olyan pont, ahonnan rá lehetne látni rendesen, / Nincs olyan nézőpont, mint az »Én« egy regényben”. A sorok nem érnek össze, nincsen az a megnyugtató megérkezésélmény, elfoszlanak a múlt, az emlékek, a gondolatok, a művészet és a tér útvesztőjében. 91

A vers az, amiről csak akadozva lehet beszélni. Ezt a definíciót Kolozsváron hallottam, de jól talál a tengerentúli költő verseivel. Ashberyt a 20. századi világirodalom egyik legnagyobb költőjének tartják. Bár költészete megosztó volt, és – ha nem csak a kritikai konszenzust nézem – megosztó ma is, az *Őnarckép konvex tükörben* 1976-ban, a megjelenése utáni évben sorra megnyerte a legnagyobb amerikai díjakat: Pulitzer-díj, Nemzeti Könyvdíj, Nemzeti Könyvkritikusok Körének Díja. Ami nem megosztó, nem is tűz ki ilyen távoli célokat. A kötetet olvasni: elengedni az értelemmel végigkövethető, biztonságos utat, és hagyni, hadd folyjon át rajtunk, akár egy folyó. A versek mintha nem is az értelmünkkel, hanem a tudatalatti, az álom elemezhetetlen hullámaival lépnének kapcsolatba, vagy valamivel, amit nem vettünk észre, ami kimaradt, amit elfelejtettünk, az ürrel, ami mégis részünké vált.

Talán a konvenciók ilyen szintű elvetése kelti az elemi őszinteség, a mellé-nem-beszélés érzetét. Nem azt a nyelvet használja, amin annyiszor hazudunk. A feltáruló arcképben (hogya kié is az, már nem tudjuk) ott van „a gyengédségnek, élvezetnek, és megbánásnak az elegye, az önmérséklet olyan erejével, hogy az ember képtelen hosszsan nézni.” Úgy megrendítő, hogy nincs benne tragikum. „Sólyom húz el” – érezzük az egzisztenciális kérdés lebegését, a metafizikát, de a körülötte lévő mondatok, a szöveg kavargása nem tartja ki a regiszttert, amely egy saját törvényei szerinti masszába olvad. Nem vész el sem a metafizikai, sem az egzisztenciális tét, de a direkt jelenlétét sem érezzük. Egy hangulat lesz belőle, amely a mondatszerkezeteket is áthatja. A kötetet olvasni olyan, mint ebben a hangulatban leledzeni. Termékeny, meditatív és melankolikus. Biztat: hagyd működni magadban ezt az érzést.

Hogy mennyire nem egy tradicionális téteket elvető posztmodern szöveget olvasunk, arra ez a verskezdet is figyelmeztetés lehet: „És azoknak, akik megértik”. A kötet kitarató figyelmet igényel, és nem-lankadást, de az érteni akarás elvetését, szigorú, de lágy tekintetet, amely így mélyebbre hatolhat, mint amennyit megért. (*21. Század – Versum Könyvek, Bp., 2020 Fordította: Krusovszky Dénes, Lanczkor Gábor, Mohácsi Balázs*)

¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Szövegtükör: John Ashbery: Self-Portrait In A Convex Mirror*, Alföld, 2003/10, 48–62.